

Erik Harsaae

Økonomi og politik

I "New Statesman" den 8. december 1972 anmelder Angus Calder en bog af en afrikansk forfatter. Calder siger om forfatteren "Like all good men, he is, at heart, against money". Det er et udbredt synspunkt i dag, at penge er roden til alt ondt.

Men i en historisk beskrivelse af den periode i Grækenlands historie, hvor et møntsystem udviklede sig, skriver J. Østrup (Gyldendals illustrerede Verdenshistorie, bind 1, side 295): "Moralprædikanter af den billigere Slags ynder at forkynde, at med Penge er alle moralske Ulykker sluppen ind i Verden. Der er nu rigtignok ingen Grund til at antage, at Begærlighedens eller Bedragelystens onde Tilbøjeligheder i og for sig skulle holdes bedre i Tømme ved Stenalderfolkenes Byttehandel, men..." og det må indrømmes, at efter dette "men" fremsætter Østrup en formodning om den fremtrængende markedsøkonomis uheldige virkninger for en bestemt gruppe borgere i det græske samfund for ca. 2000 år siden. På samme måde kan den økonomiske udvikling, vi har gennemlevet i Danmark i den sidste snes år, let påvises at have været til fordel for nogle, mens den har ramt andre. Mange vil i dag finde, at man burde have forhindret flugten fra land til by, hvis man havde kunnet. Og det vil sige: hvis man ville have betalt, hvad det havde kostet.

En indvending, som i dag gerne fremføres imod en henvisning til, "hvad det koster", er, at dette er kynisk og kold vurdering, som kun teknokrater og økonomer finder afgørende. Og det er da korrekt, at ikke alt kan måles i penge. Men ingen universitetsuddannet økonom vil opfatte sin virksomhed som økonom begrænset til ekspertise inden for pengevæsenet i snæver forstand. Han føler ikke, at det væsentlige i økonomi er at kende alle de tekniske detaljer, som vekselerere, bankfolk, revisorer, skatteembedsmænd må kende for at kunne udøve deres erhverv. Den måde, hvorpå de pengemæssige transak-

tioner, der sker i forbindelse med varebytte, rent teknisk registreres: ved overdragelse af guldmonter, gældsbeviser, huller i et hulkort eller elektroniske impulser i en datamat, er for samfundsøkonomien en underordnet (naturligvis ikke en betydningsløs) sag. Den engelske nationaløkonom Pigou talte om "the veil of money", d.v.s. de pengemæssige transaktioner er kun et billede af, hvad der reelt foregår i samfundet med pengene som omsætningsmiddel, nemlig produktion og handel. Og handel er en form for varebytte, hvorved det producerede fordeles. Det er relevant at stille spørgsmålet: er den faguddannede økonom tvunget til at træffe et politisk valg mellem et kapitalistisk system, hvor dispositionsret over kapital er noget, man kan erhverve sig ved sparsommelighed, flid, spekulation eller snyderi, og et socialistisk system, hvor investeringerne i produktion og handel (og dermed produktionens sammensætning) styres af en central ledelse, som handler ud fra helhedens interesse? For at vende tilbage til indledningscitaterne: det, "all good men" er imod, er nok ikke brugen af penge i betydningen sedler og checks, men kapitalens magt. Den, der har kapital, kan bestemme, hvad der skal produceres. Han kan dog ikke i en markedsøkonomi tvinge nogen til at købe, hvad han producerer. Han må producere det, som giver ham profit.

Er profitstyret produktion noget i sig selv uheldigt? Mange økonomer vil stadig godkende den argumentation, som stammer helt fra Adam Smiths tid, at den enkeltes forsøg på at fremme sin egeninteresse styres af "en usynlig hånd", således at den økonomiske konkurrence fremmer helhedens interesse. Men at tro, at økonomer af i dag udelukkende betragter de monetære aspekter og er uden blik for, at ikke alle virkninger af privat foretagsomhed får et adækvat udtryk i markedsmekanismen, vil dog være en fejl. Qua økonom må økonomien køligt studere markedsmekanismens virkninger, dårlige såvel som gode.

For økonomien kan det være svært at holde videnskabelig forskning og politisk argumentation ude fra hinanden. Men personer, som tager parti for henholdsvis et liberalt eller

socialistisk samfundssystem, kan dog være enige om mange aspekter ved givne økonomiske institutioner. En markedsøkonomi kan være et relevant alternativ til en centraldirigeret økonomi selv i samfund, hvor den private ejendomsret til kapitalgoder (jord, miner, fabrikker, o.s.v.) er afskaffet. Markedsøkonomi har man med en terminologi, som i nogles øjne virker udæskende, karakteriseret ved slagordet "frit forbrugsvalg". Friheden består naturligvis kun i, at man selv bestemmer fordelingen af sin indkomst på de mulige anvendelser. Den, der ingen indkomst har, har liden glæde af denne frihed. Men når samfundsromantikere forarges så dybt over, "at pengene regerer", må det understreges, at et mere hensigtsmæssigt og demokratisk distributionssystem hidtil ikke er opfundet, og at det i ikke ringe udstrækning vinder frem selv i de socialistiske lande, der har eksperimenteret med alternative systemer. Hvordan man vil styre indkomstdannelsen er et spørgsmål, som ikke bør sammenkædes hermed, således som både systemets angribere og forsvarere kan fristes til at gøre det ud fra politisk-agitatoriske formål.

Tænkte man sig en fuldkommen ligelig indkomstfordeling, ville markedsøkonomien være et demokratisk system, fordi folk direkte ved deres fordeling af indkomsterne på de forskellige anvendelser ville styre produktionen af de forskellige forbrugsgoder, kvalitativt som kvantitativt. Betalingsmidlerne er stemmesedler. At afskaffe dette fordelingsystem til fordel for en planlægning af produktionen af forbrugsvarer, hvor befolkningen ved direkte afstemning skulle vedtage produktionsplaner for en vis periode, ville ikke betyde nogen demokratisering, men blot, at man erstattede en hensigtsmæssig afstemningsprocedure, der kontinuerligt justerer systemet, med en uhensigtsmæssig og tungt arbejdende procedure. I hvor høj grad indkomstforskelle er nødvendige incitament for erhvervsvalget, er mere diskutabelt. Men der er intet odiøst i, at en landmands, håndværkers eller fiskers indkomst i princippet er profit, når den er rimelig i forhold til arbejdsindsatsen. Profit er ikke blot millionbeløb til fede kapitalister.

Markedsøkonomi bygger iøvrigt på en række forudsætninger

af etisk natur, som næppe er blevet påagtet tilstrækkeligt af den økonomiske videnskab, formentlig fordi de klassiske nationaløkonomer har opfattet disse etiske normer som selvfølgelige. Handel forudsætter et vist mindstemål af hæderlighed og respekt for aftaler, så sandt som tyveri og røveri ("erhvervelse til indbrudspris") er metoder, der begrebsmæssigt er alternativer til køb, når man ønsker at erhverve bestemte goder. Mon ikke Østrup i de før citerede bemærkninger glemte den direkte magtanvendelse som en "ond tilbøjelighed", som den mere civiliserede markedsøkonomi tjener til at afskaffe?

Markedsøkonomi fungerer desto bedre, desto mere "gennemsigtigt" markedet er (for nu at bruge den gængse økonomiske fag-terminologi). Hermed menes, at både købere og sælgere ved, hvad det er, de køber og sælger. At sælge en person et værdiløst produkt eller afkøbe ham noget, hvis høje værdi man selv, men ikke han, er vidende om, er naturligvis ikke synderlig forskelligt fra tyveri, etisk set. Hvad disse ting angår, er den kommercielle moral nok svagere i koderne end den er over for tyveri og røveri. Moderne progressive hævder, at vold mod systemet retfærdiggøres af vold i systemet. Min argumentation er, at volden ikke tilhører systemets princip, omend dets praksis, fordi ikke alle frivilligt accepterer spillereglerne. Og videre at vold ikke afskaffes ved at gå over til et andet system, som er endnu mindre funktionsdygtigt. Først i forbindelse med et uigennemsigtigt marked kommer spørgsmålet om reklamen ind i billedet. Reklamen er betinget af virksomhedernes autonomi, ligesom begrebet profit. I et socialistisk samfund kan profit være en ren regnskabsstørrelse, som ved brug af markedsmekanismen har det styrende formål, at produktionen bør udvides i virksomheder, hvor denne regnskabspost er høj, men indskrænkes, hvor den er lav. Der er her ingen synderlig forskel på profit og indirekte skatter af moms-typen, etisk set.

Når liberalistiske økonomer forsvarer markedsøkonomien som distributionssystem, sammenblender de undertiden de teoretiske forudsætninger og de faktiske forhold. Dermed er det

på forhånd erkendt, at man ud fra et sådant synspunkt kan lade sig forlede til påstande, som ikke står for en nærmere prøvelse. Men det, jeg gerne her vil trække frem, er, at der er tale om et system, som stiller krav til en befolknings moral og uddannelsesniveau, for at det kan fungere godt. At systemets funktionsevne i høj grad beror på uddannelse og på ordholdenhed i kontraktforhold, er efter min mening den væsentlige forklaring på, at lande som Israel og Japan ikke som deres nabolande er U-lande og på, at et land som Tyskland så hurtigt kom økonomisk på fode igen efter 2. verdenskrig. Respekt for kendsgerningerne og ordholdenhed er nødvendig i videnskabelig forskning, men den er også et nyttigt grundlag for opbygning af samfundsinstitutioner.

Den materialistiske lære, at råderetten over produktionsmidler (råstoffer) er det væsentlige, er misvisende. Økonomisk krigsførelse i form af boykot og monopolisering af råstoffer kunne formentlig hurtigt kvæle det råstoffattige Japans økonomi, dersom omverdenen kunne blive enig herom, og dersom man fandt noget politisk ønskeligt heri. Den slags metoder er såvel som udplyndring og udbytning fremmedelementer i en markedsøkonomi. De strider mod selve logikken i dette system. Den vestlige verdens økonomiske transaktioner med Japan i de seneste årtier har været det stik modsatte af udbytning, nemlig praktisering af den gensidige materielle fordels princip, som er basis for al handel. At tillade Japans industrielle ekspansion og købe dets produkter er langt bedre for begge parter end at forhindre en sådan ekspansion og subsidiere landet med U-lands-hjælp.

Hermed skal de misgreb, som måtte være begået over for andre U-lande i løbet af de sidste par hundrede år, ikke forsvares. Meningen er blot at advare kraftigt mod den meget svagt underbyggede konklusion, at en overgang fra en markedsøkonomi til velgørenhed i form af subsidier på nogen måde er det rette middel til afhjælpning af de mangler, der stadig består i det moderne verdenssamfund. Vort problem er at udnytte teknikken og de materielle ressourcer så godt som muligt og fremfor alt løse det befolkningsproblem, som mere

og mere vil blive det centrale problem i de kommende år.

Det er en højst skadelig kulturkløft, der har udviklet sig mellem de humanistisk orienterede intellektuelle og de industrifolk og teknikere, der holder hjulene igang. Teknik og handel er langt fra at være noget moralsk underlødigt i sig selv. De vildskud, de progressive angriber, er også vildskud ifølge systemets egen indre logik. For mange større virksomheder er det nok mindre væsentligt, om "ejerne" er en flok aktionærer eller staten, når blot virksomhedslederne kan finde afløb for deres virketrang. Profitmotivet spiller måske ikke den rolle i virkeligheden, som forkæmperne for den private ejendomsret og det private initiativ undertiden gør gældende. Det er også klart, at man ikke kan lade "kræfternes frie spil" gå så vidt, at forurening af luft og vand ødelægger vore omgivelser. På længere sigt er det overbefolkningen, der er den egentlige årsag til problemerne. Jo flere der skal leve pr. arealenhed, jo mere intensiv produktion er nødvendig (brug af kunstgødning i landbruget, brug af effektive energikilder i industrien). Opfindelsen af bedre sanitetssystemer i vore storbyer ville være af større betydning for menneskeheden end de pædagogiske reformer, humanisterne er så optaget af. Vore nuværende kloaksystemer er dog langt at foretrække for at vade i snavs i åbne rendestene, som man gjorde i gamle dage. Kan vi samtidig med at nyde dette gode redde vore badestande og Utterslev Mose, er det naturligvis godt. Er det ikke teknisk muligt at gøre dette, må vi finde os i, at man ikke kan få både i pose og sæk.

De humanister, som harmes over verdens lidelser, kan betyde et værdifuldt indslag i vor kultur, også gennem deres indflydelse på den politiske udvikling. Men at slå sig for brystet med en agitation mod krig og sult, som 99,9% af alle mennesker er enige om at være modstandere af, og konsekvent omtale vort samfund som gennemført forfærdeligt og umoralsk (og det kræver højst et minimum af historisk ballast at se den komplette mangel på proportionssans i en sådan vurdering) er kun vejen til uddybning af kulturkløften. God vilje er ikke nok, saglig indsigt har også sin værdi. Lad

os forsøge at skabe et miljø, der kan fremme menneskelig forståelse, men det gør vi bedst ved at kanalisere aggression og egoisme ind i samfundsmæssigt gavnlige baner fremfor at stille os det urealistiske mål at udrydde sådanne egenskaber.

Økonomi skulle gerne være en videnskab i hvert fald så vidt, at vi kan gøre rede for, hvilke dele af en økonomisk argumentation, der er sagligt underbyggede. Vi har hermed udtrykt os så forsigtigt, at vi ikke har hævdet, at en sådan argumentation vil være udelukkende videnskabelig. Der vil i de fleste økonomiske argumentationer indgå påstande og forudsætninger, som er fastlagt af politiske og moralske synspunkter.

Sagligt kan påstande om økonomiske forhold underbygges ved teoretisk argumentation og ved empirisk forskning. Penge- og bankvæsen, realkredit, børs og andre økonomiske institutioner er menneskeværk og svarer dermed til teknikkens frembringelser. Som de sidste bygger på fysiske og kemiske love, således bygger de første på menneskers faktiske adfærd og reaktionsmåde.

Teknikken kan ikke frembringe et "perpetuum mobile", men stræber mod dette ideal, og netop fordi det aldrig kan nås, vil teknisk forskning aldrig ophøre. Det fuldkomne samfund er lige så umuligt. Vi kunne forestille os det som et samfund, hvor ingen behøvede at tvinge andre eller kræve noget af andre, og hvor retfærdighed ville være et meningsløst begreb, fordi uretfærdighed ikke fandtes. Kun hvis tingene gør modstand, er der brug for tekniske hjælpemidler; kun hvis mennesker er mangelfulde qua samfundsborgere, er der brug for samfundsinstitutioner, der beskytter den ene borger mod den andens overgreb, brug for begreber som penge, gældsbeviser, økonomiske rettigheder.

Vi kan beundre teknikken, men den er dog ufuldkommen set i relation til, hvad man kunne ønske sig. Vi kan beundre naturen, men netop teknikken er udtryk for, at vi ikke har været tilfredse med at leve i naturtilstande. Er samfundsinstitutionerne udtryk for, at vi ikke har været tilfredse

med at leve i indbyrdes anarki? Måske ikke historisk set; der er ikke oprindelig tale om en rationelt planlagt "contrat social", som menneskene er blevet enige om. Men da senere ændringer af samfundsordenen vel mere og mere antager karakter af en "contrat social", kan disse ændringer af samfundsordenen dog sammenlignes med teknikkens modifikation af naturtilstanden. Samfundsinstitutionerne er ufuldkomne i relation til, hvad man kunne ønske. Men er erkendelsen af, at de er mangelfulde, nok til, at hele systemet må afskaffes eller i hvert fald ændres fundamentalt? Skal vi afskaffe de institutioner, som er indført for at modvirke de uheldige virkninger af, at menneskene ikke er så gode, som de burde være? Vil det måske have som konsekvens, at menneskene dermed kan leve i anarki???

Sådanne spørgsmål føler en økonom i hvert fald trang til at stille, når han ser, at man i tilsyneladende fuld alvor går ind for afskaffelse af den form for handel, med brug af pengeoverførsler, d.v.s. i virkeligheden ved varebytte, som mennesker har betjent sig af i årtusinder, med den begrundelse, at bageren bør give de sultne brød af sit hjertes godhed, ikke for usselt mammons skyld.

Det problem, som progressive og reaktionære (for nu at acceptere gældende sprogbrug) til alle tider strides om, er problemet om "den menneskelige natur" og dens grad af påvirkelighed. "It takes all kinds to make a world" er et synspunkt, der efter nogles mening er udtryk for en prisværdig tolerance. Vore dages progressive vil imidlertid ikke tolerere "all kinds", i hvert fald ikke de onde. Hvor ond må man have lov til at være for ikke at skulle udstødes af det menneskelige samfund? Robespierre havde et politisk program, som minder forbløffende om vore dages venstresocialisters. Det var sikkert også i retfærdig harme, han huggede hovederne af folk, og ingen kan med rette dadle ham for at være præget af repressiv tolerance.

Det er udmærket overensstemmende med det umiddelbart foregående, at megen aktuel samfundskritik må ramme sårbare punkter. Mange af de mangler, man kritiserer, er virkelig

mangler. Og det synspunkt, at alt menneskeværk nødvendigvis har mangler, bør aldrig blive en sovepude. Men alle samfundsinstitutioner er begrundet i bestemte funktioner. Det betyder, at de måske nok kan (og bør) reformeres, men de kan ikke afskaffes, med mindre deres funktioner overtages af andre institutioner.

Man kan harmes over, at en mangel ved et system udgør en juridisk hindring for, at et menneske, som trænger, får den fornødne økonomiske hjælp. Og man kan rette sin harme mod systemet! Men man bør huske, at det selv samme system forhindrer embedsmændene i at uddele pengene til deres venner og bekendte, hvad enten disse trænger eller ej. Systemets funktion er at sikre en kontrol af den udøvende myndighed, og systemet er udformet af den lovgivende myndighed ud fra et politisk syn, som man kan være enig eller uenig i. Og er man meget uenig i et sådant politisk syn, kan netop dette system naturligvis i ens øjne være vederstyggeligt. Man siger, at det afspejler den gældende magtstruktur. Det er næsten en tautologi. En magt må udøves via et magtapparat. Spørgsmålet er, om magtbalancen i samfundet faktisk er dårlig, og hvordan den kan ændres til det bedre. Men alternativet må altid være et andet system, ikke anarkiet. Fidel Castro er ikke magtesløs, så lidt som Ho Chi Minh var det.

De progressive anklager de traditionelle videnskaber for at støtte det etablerede samfund og for at gøre det med intellektuelt uhæderlige midler, fordi man med urette påberåber sig sin videnskabelighed, sin objektivitet eller værdifrihed. Heller ikke denne kritik kan pure afvises. Men at objektivitet aldrig fuldtud realiseres i vor ufuldkomne verden, er intet argument mod stadig at fastholde de idealer, som gennem de sidste århundreder har været videnskabens.

Formålet med at studere videnskab videnskabeligt, d.v.s. underkaste videnskaben en kritik, må være gennem den opnåede indsigt at nå frem til at drive videnskab på en bedre måde. Et sådant studium forudsætter en sondring mellem forskellige typer af problemstillinger. Man skelner mellem "videnskabsfilosofi" og "videnskabsteori", hvilket nogenlunde svarer til de engelske betegnelser "philosophy of science" og

"science of science". Men "philosophy of science" må atter indføre en sondring mellem epistemologi og metodologi. Det epistemologiske problem er spørgsmålet om den videnskabelige gyldighed, medens det metodologiske problem drejer sig om, hvorledes man bærer sig ad med at nå videnskabeligt gyldige resultater. De to problemer kan næppe adskilles helt, fordi ny indsigt i epistemologiske problemer kan bidrage til løsningen af metodologiske problemer. Når de fleste filosoffer har samlet interessen om det epistemologiske problem, skyldes dette måske en bevidst eller ubevidst følelse af, at metoder ikke er noget, man kan deducere sig til, men noget man opfinder. Derfor må en videnskabsfilosofi ikke udvikle sig til en dogmatisk disciplin, som forbyder former for fornyelse, som ikke passer ind i en eksisterende epistemologisk lærebygning. Fuld afklaring af de begrænsninger, der ligger i en given metode, får man først, når den har udspillet sin rolle og tilhører videnskabens historie, men ikke mere producerer nye resultater.

Vi lever i en verden, som forandrer sig, dels af årsager, som vi er ude af stand til at kontrollere, dels på grund af vore egne handlinger. Når vi overvejer, hvorledes vi skal handle, hvad enten vi gør det ud fra snævre egoistiske, standsmæssige, nationale interesser eller hele menneskehedens formodede interesse, er vor overvejelse af politisk art. Nogle har ment, at vor tilsyneladende valgfrihed er en illusion, fordi vore handlinger ligesom alle andre foreteelser er determinerede af forudbestemte årsager.

Et vigtigt motiv til at udøve den virksomhed, vi kalder videnskabelig forskning, er ønsket om at kunne forudsige den fremtidige udvikling af visse aspekter i vor omverden. Ønsket herom er så stærkt, at man i perioder, hvor den pålidelige viden manglede, udfyldte tomrummet med forskellige former for overtro.

De former for videnskabelig prognostik, der er mulig, har alle kun betinget gyldighed. Astronomerne kan forudsige himmellegemernes bevægelser mange år frem i tiden under forudsætning af, at verden består så længe. Men garantere denne beståen kan de naturligvis ikke.

Vore politiske overvejelser må bygge på viden om de forhold, som man eventuelt vil påvirke. Har man tilstrækkelig viden, kan man sige: hvis vi vælger én handling, kan vi realisere én form for udvikling, vælger vi en anden handling, får vi et andet resultat. Disse betingede prognoser kan være mere eller mindre velbegrundede. Man kan tage fejl og opnå et andet resultat af sin handling end det, man ønskede. Bedømmer andre ens handling som fejlagtig, kan de også gøre det, fordi de misforstår ens hensigt med handlingen. Eller de kan bedømme den som fejlagtig ud fra en etisk opfattelse.

"Politik" betyder jo "noget, der har med staten at gøre", men vi bruger her "politisk" i en generel betydning, som udtryk for enhver bestræbelse for at nå sine ønsker ved et bestemt sæt af midler såsom overtalelse af andre til at dele ens egne hensigter, eller magtanvendelse, d.v.s. vold.

"Økonomi" kan oversættes ved "det at holde hus med noget", d.v.s. at bruge de ressourcer, man råder over, på en fornuftig måde. Medens Robinson Krusoe på sin øde ø kan samle sig vinterforråd og disponere over det, som han har lyst til, er synspunkterne for økonomisk virksomhed langt vanskeligere at forene i et samfund. Hvis en person ønsker at leve et overdådigt liv ud fra betragtningen: hvem ved, om vi lever i morgen? hvilken ret har da en anden person til at forhindre ham i det, hvis det kun går ud over ham selv? Får han mere ret til at gribe ind, hvis ødselhedens følger ikke blot rammer den ødsle selv, man også hans medmennesker? Hvad er det "at have ret til"?

Selve begrebet "ret" er et politisk begreb. Det indgår blandt de overtalelsesmidler, man bruger over for andre mennesker, for at få sin vilje uden at behøve at ty til magtanvendelse.

Spørgsmålet om videnskabens værdifrihed er i høj grad et spørgsmål om, hvorvidt man opfatter begrebet "menneskerettigheder" i en mere eller mindre absolut forstand. Hvis man lever i et samfund, hvis politiske system bygger på en almindelig accept af retsregler af en human karakter, kan man være glad for det eller føle sig frustreret over det, alt efter sit

temperament. Personlig mener jeg, at man bør prise sig lykkelig over sit enorme held at leve i et samfund med en sådan kulturtradition, hvorimod jeg er ude af stand til at forbinde nogen mening med at hævde, at der findes et absolut gyldigt krav på at få bestemte menneskerettigheder respekteret. Det er naturligvis godt, dersom mennesker kan overtales til at respektere bestemte spilleregler. Kan de ikke det, kan man blive nødt til at forsvare sig mod sådanne personer, og så kan man beklage disses fejl og uforstand, så meget man vil, uden at sådanne klager nødvendigvis har nogen virkning. "Værdifrihed" kan forstås i den forstand, der hævdedes af f.eks. den svenske Uppsala-filosofi, som en "moral-nihilisme": Man kan kun undersøge tingenes faktiske egenskaber videnskabeligt, hvorimod en videnskabeligt underbygget moral i den forstand, at man kan bevise, at retsreglerne i et samfund skal være sådan og sådan, er en umulighed. Men man kan så indvende, at selv "tingenes faktiske egenskaber" er noget, som videnskaben kan være ude af stand til at fastslå med sikkerhed. Når der består en usikkerhed, vil vurderinger spille ind: fordomme, ønsker om at nå bestemte resultater, o.s.v. Dette spiller afgjort en stor rolle, navnlig inden for samfundsvidenskaberne. Men naturligvis følger det ikke af dette ræsonnement, at når videnskab altså heller ikke er "værdifri", så kan man også videnskabeligt fastslå, hvad der er moralsk, d.v.s. politisk, rigtigt.

Forholdet mellem politik og videnskab har altid været et brændende problem for økonomerne. Ønsker man som akademiker at demonstrere sin uafhængighed af de etablerede magthavere, kan det være fristende i enhver tvivlssituation at tage parti mod disse. Skulle man derved være med til at fremme fremtidige tyranners sag, så vort samfund kommer fra asken og i ilden, er dette noget, man ikke kan forudse og dermed ikke kan være ansvarlig for. En sådan uansvarlig holdning kan for økonomiske teoretikere og forskere være en større fristelse end den at tækkes de nuværende magthavere. Fremtidssyner behøver ikke at forpligte i øjeblikket og deres mulige, ja måske nødvendige fremtidige realisering kan ikke modbevises. Lad

os se på nogle aspekter i Marxismen, som for mange i dag repræsenterer "Politisk økonomi".

Om 1) samfundet udvikler sig med nødvendighed mod et nyt stadium af bestemt karakter, eller 2) samfundets udvikling afhænger af menneskelig handling og derfor er påvirkelig af propaganda og politisk virksomhed, er et problem, som Karl Marx besvarede således, at vi ikke vilkårligt kan beslutte, hvilket nyt samfund der skal udvikle sig, men vi kan forkorte fødselsvanskelighederne for det nye samfund, som er objektivt givet af de gældende forudsætninger. Men enten må det nye samfund være objektivt givet af årsager, der principielt går ubegrænset langt tilbage i tiden, og så må alle vore bestræbelser være lige så givne som alle andre samfundsrelevante faktorer, d.v.s. at vor tilsyneladende fremskyndelse af processen er en illusion, eller også har vi en real indflydelse. Om vore handlinger fremmer, hvad vi ønsker at fremme, kræver da en personlig indsigt i sammenhængen mellem mål og midler. Der kan nok argumenteres for, at Marxismen ikke altid har fremmet Marx's virkelige politiske mål.

Hvis alle er enige om at støtte den stærkeste i en konkurrence, kommer den ikke til at vare ret længe. Men det er da klart, at viden om - og forbedret evne til at konstatere - hvilken konkurrent der er den stærkeste, kommer til at spille en vigtig rolle. Er ens mål blot det kyniske at holde på den rigtige hest, betyder det meget at vurdere konkurrenternes styrke, herunder hvem der er dygtigst til propaganda. Men nu bliver det yderligere svært ved, at selve styrken (når det drejer sig om en konkurrence om magten i samfundet) kan afhænge af troen på sejr og af følelsen af, at man kæmper for en retfærdig sag.

Derfor får det nødvendigvis en enorm politisk betydning, at Marx og hans efterfølgere udformer teorierne således, at ét bestemt politisk system på én gang "bevises" at være den nødvendige følge af forudsætningerne og det moralsk rigtige.

Det er en pudsigt ting, at medens vore dages progressive angriber videnskaben, var den foregående generations progressive intellektuelle meget betaget af, at Marxismen var viden-

skabelig - ja endog mere videnskabelig end den økonomi og sociologi, som de borgerlige videnskabsmænd beskæftigede sig med.

Den dialektiske materialisme vendte sig nok mod idealismen og dermed mod en kirkeligt og nationalt farvet ideologi. Men den var også vendt mod en utopisk socialisme af den type, som nu synes at være på mode igen. Polemikken mod de utopiske socialister har sikkert medført en forstærket understregning af det materialistiske synspunkt, og af det synspunkt, at den af Marx profeterede fremtidige udvikling var noget objektivt nødvendigt, noget årsagsbestemt og uundgåeligt, som ingen opdragelse eller propaganda ville kunne dæmme op for. Det drejede sig ikke om spekulativt at udtænke det ideale samfundssystem, som utopisterne mente. Det drejede sig ikke om utopisk, men om videnskabelig socialisme.

For en generation eller to siden var man progressiv og avanceret, dersom man var indstillet på ved f.eks. sociologisk forskning at undersøge alle mulige samfundsforhold på en fordomsfri og saglig måde, d.v.s. uden hensyn til de tabuforestillinger, som kongetro, kirkeligt rettroende og den gældende seksualmoralens forkæmpere ønskede betragtet som så hellige (henholdsvis vanhellige), at man ikke burde udforske dem. Man var måske nok særlig avanceret, hvis man yderligere var Marxist, men det kunne man nemt blive beskyldt for at være, selv om man faktisk var akademisk sociolog af den positivistiske skole.

Den konservatisme, som dengang stod vægt om gud, konge og fædreland, eksisterer vel næppe som nogen betydningstuld politisk gruppe. Selvfølgelig kan man stadig finde individer af denne observans, men de er næppe tilfredse med det konservative folkeparti af i dag. At mange venstre-orienterede stadig omtaler dette parti, som om Estrup levede endnu, skyldes nok, at deres meninger præges mere af tro end af iagttagelse, men selvfølgelig kan man hævde, at kapitalismen kan være lige slem, selv om den skiller sig af med noget af det traditionelle gods, endog at den er værre, fordi nu kun kommercielle og teknologiske synspunkter er tilbage.

Det kapitalistiske samfund, frem for alle USA, har gennem et par hundrede år været frigjort fra de royalistiske og kirkelige bånd, som i mange lande har været en belastning for det borgerligt-kapitalistiske samfund over for samfundskritikerne på venstre fløj. Lad os slå fast, at der intet inkonsistent er i at gå ind for et kapitalistisk system, en markedsøkonomi, ganske uafhængig af de ideologiske opfattelser, som har været kædet sammen med dette system i kraft af samtidighed og ikke i kraft af nødvendighed. Markedsøkonomi og borgerlighed i moralsk og kunstnerisk forstand hører ikke nødvendigvis sammen.

Det moderne venstres profet, Herbert Marcuse, er modstander af den positivistisk orienterede sociologi og psykologi, idet han argumenterer for, at den er en konservativ faktor i samfundsudviklingen. I sin stræben efter objektivitet, d.v.s. i sin dyrkelse af det faktiske, som af principielle grunde må iagttages og beskrives, som det er, og ikke som det kunne og burde være, kommer en sådan sociologi - måske ikke med hensigt, men forført af sin forkerte videnskabelige opfattelse - til at give de eksisterende samfundsforhold og psykologiske adfærdsmønstre en art "blåt stempel", en videnskabelig begrundelse for, at sådan er det nu engang, og det kan ikke være anderledes. Selv om man kan indvende, at der kun alt for tit savnes viden om, hvordan tingene faktisk forholder sig, bør man ikke forsvare pseudo-videnskabslighed.

I den periode, hvor "videnskab" mere end noget andet betragtedes med beundring, vakte hos samfundsvidenskabernes dyrkere et ønske om at nå frem til en lignende grad af fuldkommenhed som de såkaldte "eksakte videnskaber". Midlet måtte vel da være at tilegne sig deres metode, d.v.s. at nå frem til samme grad af objektivitet i registrering og iagttagelse som disse videnskaber, at veje og måle og indsætte måleresultaterne i så videnskabeligt udseende formler som muligt. Der har dog til stadighed inden for samfundsvidenskaberne været rejst indvendinger mod en alt for kritikløs form for "videnskabslighed". Marcuse er ikke den første kritiker af en samfundsforskning af denne art. Men han er nok den, der

har draget de mest vidtgående konsekvenser af kritikken. De konsekvenser, han har draget, forekommer dog overdrevent ideologisk og politisk prægede.

Det er sikkert rigtigt, at end ikke naturvidenskabelig metode kan kaldes ideologisk neutral. "It is undeniable that the intellectual freedom that we in the West have taken for granted is now successfully denied over a great part of the earth's surface" skrev den berømte engelske statistiker og genetiker R.A. Fisher i 1956, velsagtens med hentydning til Lysenkostriden i Sovjetunionen. Der findes helt klart en videnskabelig ideologi, som vil protestere mod enhver politisk opfattelse, som indebærer restriktioner af videnskabsmandens ret til at undersøge ting, som han mener bør undersøges. Og der findes også en humanistisk ideologi, ifølge hvilken f.eks. visse forsøg med mennesker, eller i form af atomsprænginger, bør være forbudt. Der er virkelig et dilemma her. Men problemet er i høj grad forbundet med forsøgenes karakter. Der er ingen nødvendighed for, at det skal forbydes videnskabsmanden at undersøge de pågældende problemer; han må blot resignere med hensyn til undersøgelsesmetoderne. Han må ikke forfølge sit (i sig selv acceptable) mål med alle midler. En ting er spørgsmålet om forskningsprogrammer, noget andet er, om vanskeligheder på dette punkt behøver at anfægte den fundamentale respekt for kendsgerningerne. En sådan udspringer naturligvis også af en ideologi. Man kan ikke afvise, at ændringer i samfundsstrukturen ad politisk vej kan opnås ved løgn og bedrag. Og dersom man ønsker disse ændringer, kan man finde en sådan svindel berettiget: "målet helliger midlet". På samme måde kan vold være acceptabel, når den udøves af "de rigtige". Krav om respekt for kendsgerningerne, om intellektuel hæderlighed, baseres på en værdidom, som ingen kan tvinges til at acceptere. Men vor kultur er baseret på en sådan accept. Om vi vil bevare denne kultur, er et politisk valg.

Skal jeg forsøge at afrunde disse spredte bemærkninger om relationerne mellem politik og økonomi, må jeg gøre det ved at give udtryk for en personlig opfattelse. Jeg mener, at det er rigtigt at sige, at videnskab ikke er værdifri, når

man dermed mener, at enhver, som virker som videnskabsmand, forsker ud fra et sæt af værdiforestillinger, herunder f.eks. tro på værdien i at nære respekt for kendsgerninger og det ideal at tilstræbe saglighed og objektivitet. Jeg mener også, at ingen videnskabsteori er i stand til at opstille regler som sikrer, at ens forskning fører til de ønskede resultater. Videnskaben arbejder altid under en risiko for, at den tager fejl, og dens videnskabelighed beror primært på en vilje til at ændre de videnskabelige teorier i lyset af nye resultater og synspunkter. Jeg mener derfor heller ikke, at det er helt uberettiget, at den positivistiske videnskabsteori er blevet ramt af kritik, men det berettigede i kritikken rammer navnlig en fejltagtig overførelse af naturvidenskabelige metoder på humanistiske og samfundsmæssige forskningsområder. At man inden for disse områder ikke kan komme til videnskabelige resultater af samme uigendrivelige karakter, som man kan inden for naturvidenskaberne, må ikke forlede til den slutning, at der så findes en anden metode, som inden for disse områder er ufejlbarlig, f.eks. i form af marxistisk metode i stedet for positivistisk.

Hvis man ved marxistisk metode i samfundsvidenskaberne forstår, at a) man kan slutte sig til en nødvendig (deterministisk) samfundsudvikling i kraft af en dialektisk forståelse af det kapitalistiske samfunds indre modsætninger og b) at denne nødvendige udvikling fører til statens bortvisnen og et socialistisk samfundssystem, så må jeg bekende, at jeg ikke tror på b), fordi jeg ikke tror på a). Jeg er sikker på, at samfundet vil ændre sig, og på, at ingen har den nødvendige indsigt til at kunne forudsige, hvordan det vil ændre sig. Det er en vurdering, og det giver sig ikke ud for andet.

I kraft af denne vurdering mener jeg heller ikke, at det kan være en økonomisk videnskabs opgave at forudsige samfundsudviklinge. Hvad økonomer kan gøre af videnskabelig gyldighed er at analysere virkemåden i forskellige kontrolsystemer, som kan tænkes anvendt som led i samfundsordningen. Dette kan ske i form af en rent matematisk analyse, ved ob-

servation af faktisk benyttede systemer, ved numerisk simulation i datamater, o.s.v. Hermed løses langtfra alle problemer og man har lov at mene, at de problemer, der må løses politisk, er de vigtigste.

Politik er at vælge, og vi vil altid være nødt til at vælge. Ingen videnskab kan nogensinde fortælle os, "hvad vi skal tro og gøre". Man har lov til at være socialist, men man har ikke lov til at hævde, at en sådan politisk indstilling er videnskabelig i nogensomhelst forstand, værdifri eller ikke værdifri. Det er en livsanskuelse, man har valgt på personligt ansvar og risiko.